

Нечаюк Л. Г.

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

**ОБРАЗИ-АНТИПОДИ В ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКОМУ РОМАНІ
ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «КНЯЗЬ КИЙ»**

У статті глибоко розкрито і проаналізовано образ представника слов'янського та гунського народів, який постав своєрідною серединою між цими племенами, – Чорного Вепра. Письменник вигадує і домислює образ цього героя не випадково. Він змушує свого героя постійно відчувати свою чужорідність у середовищі, в якому він зріс – у отчому домі, постійно тяжіти думкою до теми про боротьбу за владу і виборювання першості у брата по батьку Радогаста. Спрямування подальших інтенцій цього персонажа щоразу виявляє брак моральності в замірах і вчинках Чорного Вепра. Послідовно реалізуючи лінію протиставлення інтенцій та вчинків Чорного Вепра та родовичів, а також цілому полянському племені, В. Малик переконує читача в тому, що ця неспіввідносність зумовлена, передовсім, ментально: у Чорного Вепра, по суті, переважають поведінкова лінія та інтенції психологічного плану, що є чужими моралі, а також у цілому ментальності племені полян. Автор показує нам украй негативного персонажа, що здатний на братовбивство заради поставленої цілі. Братовбивство веде за собою в поведінці Чорного Вепра зраду інтересів усього племені. У такий спосіб В. Малик не лише поглиблює негативну характеристику Чорного Вепра, а й, по суті, визначає напрям його подальших учинків. Антиподом Чорному «князю» постає майбутній полянський князь – воїн Кий. Письменник не дає жодного шансу читачеві замислитися над тим, чому сталося так, що на відміну від Кия Чорний Вепр, який виховувався в приблизно такому ж середовищі, як і Кий, тяжіє лише до отримання влади будь-якою ціною, нітрохи не переймаючись імперативами роду. Зовнішнім аспектом учинків Чорного Вепра, які оцінюються з морально-етичного погляду, В. Малик не обмежується, слушно визначаючи і важливість внутрішніх чинників. У Чорного Вепра вистачило духу бути воїном, однак йому забракло тих якостей, що виявили б у ньому політика, здатного діяти обачно і розважливо, цілеспрямовано об'єднуючи окремі роди на засадах порозуміння, а не суто воїнського підпорядкування, сили. Психологічно правдиво моделює письменник через учинки героїв та події їхнього життя мотиваційну домінанту в характеристиці Чорного Вепра, який удається до узурпування влади через братовбивство і використання для цього сторонньої військової допомоги та боротьбу з родами племені.

Ключові слова: братовбивство, улчі, родовичі, моральність, поляни, узурпування влади, імператив, духовні якості, гунська тема.

Постановка проблеми. Історична романістика В. Малика дає підстави стверджувати, що у цьому разі жанр історичного роману підлягає оцінці «як рухома категорія, хоча й спрямована на стійкі, повторювані, впізнавані типи літературних структур» [7, с. 308], однак певною мірою залежних від «природи колоніального дискурсу» [2, с. 117], що можемо пояснити неминучим ідеологічним видатком тієї доби, в яку написані твори письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з історичними реаліями, племена гунів на початку II ст. «проникли за Волгу і Донські степи» [3, с. 201], а в «375 році на чолі з царем Балмером перейшли Дон, розбили племена готів, зайнявши територію від Дону до Карпат» [3, с. 201]; що ж до Кия, Щека та Хорива, «за

переказом, який увійшов у «Повість минулих літ» [3, с. 327], Кий був тим «князем племені полян, який підтримував безпосередні зв'язки слов'ян із Візантією <...>. У цей період слов'яни відігравали особливо важливу роль у долях Східно-Римської імперії (приблизно VI–VII ст.)» [3, с. 327].

Постановка завдання. Сьогодні читачеві цих творів більш важливо з'ясувати, як у художньому плані у цих творах вибудовуються історичні паралелі, зокрема як вирішено проблеми створення держави, як морально-етичні засади героїв цих творів представляють світоглядні засади їх автора, який разом із митцями своєї доби прагнув заявити «міру оригінальності своєї словесності, піднести українську культуру» [1, с. 357] своїми мистецькими пошуками, сприяючи розвитку українських літературних традицій, зокрема традицій

«націєзорієнтованості художнього світу» [5, с. 218] письменника.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи перевагу брата Радогаста в посіданні княжого столу після смерті вже літнього й недужого батька, княжич Чорний Вепр – нащадок полянського князя Божедара і сестри Аттіли – Чернети, племінник гунського кагана Ернака – чинить суто із розрахунку: «Князь Добромир – не жалець на світі. По всьому видно... Княжич Боривой ще хлопчисько, і його кілька літ можна не боятися і не брати до уваги... Плем'я уличке залишилося без князя, і навряд чи каган Ернак встиг поставити кого-небудь... Ось тут він і з'явиться до Ернака з проханням призначити його. А молода княгиня допоможе завоювати любов уличів... Чорний Вепр – князь уличів! Хай і під зверхністю гунів, але – князь!.. Матиме свою дружину, матиме збройну підтримку вуй Ернака – хай тоді потягається з ним любий братик Радогаст! Руки будуть надто короткі!.. А там, дивись, і поляни перейдуть під його князівську владу!..» [6, с. 101]. Цей жорсткий розрахунок визначає усі подальші вчинки Чорного Вепра. Підкорений красою доньки уличького князя Цвітанки, він викрадає її на святі Івана Купала, однак викрадає вже після того, як між Києм та Цвітанкою відбулися перемовини і заручини, тобто уклався, згідно з тодішнім звичаєм, шлюб. Тому Київ здобуває моральне право шукати її та визначати свої погрози Чорному Вепрові; ворожнеча між ними виникає на цілковито приватному ґрунті. Київ, навіть нехтуючи звичаєвим правом, затримує княжича Чорного Вепра, який перебуває у його племені в гостях, на святкуванні Івана Купала. Ситуацію рятує старійшина, боярин Тур, суворо змушуючи сина Кия відпустити гостя: «Ти здурів, Кию, тобі боги затьмарили розум! Погрожувати синові мого давнього друга! Княжичеві! Як я подивлюся у вічі Божедарові? Га? – кричав старий схвильовано. – У ніч на Купайла кожен може пойти собі дону, яку хоче! Сам винен, що не вберіг князівни! Навіщо відпускав від себе?.. Тепер визволяй її, як хочеш, а Чорного Вепра не чіпай!» [6, с. 107].

У цьому разі звичаєве право – на боці Чорного Вепра, однак уже незабаром Чорний Вепр стає заручником звичаєвого права. Боячись, що гун Крек, якого він потай відпустив із полону, зізнається у цьому, як і викриє те, з якою місією його потай визволив із полону Чорний Вепр (а Крек виявив свою готовність до такого зізнання під тиском обставин: волхв Ракша, вважаючи, що боги Світовид та Перун, яким принесли у пожертву

померлого князя Добромира та його дружину, княгиню Іскру, котра самовладно відняла в себе життя та яку поклали у вогнище разом із померлим князем, невдоволені недостатністю жертв, вимагають іще крові, притому людської, спонукає убити Крека), Чорний Вепр рубає мечем вірвовку, якою було стягнуто Крекові руки, і по-гунськи велить йому втікати, що той і вчинив. Інших коней, аніж той, який був під Креком, поблизу не виявилось, тому Крекові пощастило втекти, однак відповідно до цього зухвалого вчинку звичаєве право вимагає покарати Чорного Вепра, і, спонукуваний цією необхідністю, хоча і з урахуванням того, що Чорний Вепр є гостем, волхв лише проклинає Чорного Вепра: «О боги, яке блюзнірство!.. Княжичу, ти зневажив Світовида, ти образив Перуна, ти відібрав у них потребу! Цим накликав гнів богів на себе і на все наше плем'я! Небесні кари впадуть на наші голови – і не буде нам пощади! Коли б ти не був сином князя, ми замість гуна, якому ти допоміг утекти, принесли б тебе в жертву богам! А так – іди від нас! І хай боги осудять тебе, яко святотатця, за вчинений злочин!» [6, с. 112]. Боротьба за суспільні пріоритети обертається для Чорного Вепра значними втратами морального плану: його відлучають від язичницької віри (таким чином, маргіналізуючи духовно), і він постає один на один зі своєю долею, по суті, прирікаючи своє подальше існування на моральний крах. У такий спосіб В. Малик не лише поглиблює негативну характеристику Чорного Вепра, а й, по суті, визначає напрям його подальших учинків – боротьба з найближчими ворогами: «У мене тут багато ворогів, та найстрашніші для мене двоє – Радогаст і воєвода молодих русів Київ. Хай допоможе мені вуйко знищити їх, а з іншими я сам розправлюся!» [6, с. 115]. Цим зумовлена і певна, скажемо, загадковість у поведінці Чорного Вепра для Кия, якому важко збагнути, чому саме такою є реакція Чорного Вепра на виборах нового князя для роду: «Той стояв поруч зі старшим братом – мовчазний, насуплений, міцно стуливши губи. Щоби його збідли. Очі палали чорним блиском, ніби в них змагалася все спопеляюча ненависть із несподіваною радістю. «Якийсь несамовитий! Божевільний! – подумав Київ» [6, с. 127]. Цей момент, як згодом переконливо показує письменник, визначив для Чорного Вепра одне: готовність необхідності йти на всі можливі переступи заради мети, і підтвердження цьому настає дуже швидко: вже наступного дня під час наступу гунів князя Радогаста було смертельно поранено стрілою, однак не в груди, а в спину (тобто стріляв хтось зі своїх),

а коли Кий показав пораненому стрілу, що завдала Радогасту смертельної рани: «Кий витер залізний наконечник об сорочку і подав Радогастові. Воевода прикипів до нього поглядом, і його обличчя раптом спотворилося від гніву. О боги! Це ж стріла Чорного Вепра!», «Прокляття!.. Як він ненавидів мене!.. І таки підстеріг нарешті! [6, с. 133]. Братовбивство веде за собою в поведінці Чорного Вепра зраду інтересів усього племені: «Усе поле бою було за гунами. Вони розітнули полянський стрій навпіл і двома крилами почали оточувати їх, безжалісно побиваючи бойовими палицями, січучи шаблями, топчучи кіньми... А молодша дружина Чорного Вепра замість того, щоб ввігнатися в прорив і відтиснути гунів, одійшла назад, зупинилася на пагорбі і спостерігала звіддалік за побоїщем» [6, с. 134]. По суті, цей учинок уже виходить за межі, коли відіграє роль причетності до певного племені чи роду: цим учинком Чорний Вепр, долаючи ментальні відмінності, переходить межі морально-етичних норм, властивих кожному народові, тобто переходить у розряд осіб, чия поведінка, належачи до неморальних, підлягає лише цілковитому осуду.

В. Малик своїм кроком запускає себе в глибоке психологічне піке: «Йому й справді від хвилювання і від усвідомлення того, що цією рукою він щойно убив брата, бракувало повітря. Страшенно лякало його й майбутнє. Смерть збирала такий рясний урожай довкола, що могла, не розбираючись, прихопити із собою і його. Він зовсім не був упевнений, що не наткнеться на гунську або, чого доброго, полянську стрілу» [6, с. 136]. Однак усі його зусилля опанувати становище виявляються марними: гун Крек змушує його до беззастережної покори дядькові: «На знак покірності і вірності ти підійдеш до нього і поцілуєш його чобіт» [6, с. 137]. І якщо цей імператив унаслідок засад його ментальності, набутих у певному середовищі, ще зроджує в душі Чорного Вовка якийсь опір – «він ніколи нікому не цілував чобіт, навіть князеві, отцеві своєму. Як же цілуватиме вуйкові?» [6, с. 137], то від самого зримого вигляду власної зради полянам цей опір тут-таки згасає: «Погляд його упав на нерухомі тіла полянських воїв, що, як білі снопи, лежали на зеленому полі – і він мовчки торкнув коня. Зрозумів – цілуватиме чоботи не вуйкові, а грізному і нещадному переможцеві. До того ж цілуватиме не задарма, а за червоне князівське корзно!» [6, с. 134].

Художньо і водночас психологічно правдиво письменник через учинки героїв та події їхнього життя моделює мотиваційну доміную в харак-

теристиці Чорного Вепра. Вона, як це слушно ретрансльовано у творі мистецькими засобами, відповідає таким головним чинникам: узурпування влади через братовбивство і використання для цього сторонньої військової допомоги (те, що йдеться про надання Чорному Вепру дядькової допомоги кагана гунів Ернака, суті справи не змінює), а також боротьба з родами племені: «Бажаю, кагане, щоб ти допоміг приборкати роди, які не покораються мені» [6, с. 138] або, як іще відвертіше заявляє про це каган гунів, «примучимо непокірні роди» [6, с. 138]. Своєрідним чином закріплює перебування Чорного Вепра у моральній прірві його бажання переконатися в загибелі брата Радогаста і відчуття після підтвердження цього: «Чорний Вепр кинув ще один бистрий погляд на мертвого Радогаста і не відчув у серці ні жалю за ним, ні каяття. Його сповнювало почуття радості від усвідомлення того, що він князь. «Аттіла на шляху до могутності переступив через труп брата. А я онук Аттіли! Онук... І я теж зміг!» [6, с. 140]. Тож наскільки слухним є зображення саме таких духовних якостей Чорного Вепра, батьком якого є полянський князь Божедар, лише як виразника ментальності гунів? Якщо Чернета, мати Чорного Вепра, належала до того племені, яке наймогутнішим зробив її брат Аттіла, то чи самі лише негативні якості могла вселити під час виховання свого сина дружина Божедара, надто, що це здатний був зауважити і її чоловік, і оточення? Належить у цьому разі врахувати й інше: «духовність не передається генетично» [4, с. 11], тобто Чорний Вепр на генетичному рівні або ж на рівні спадковості негативні якості своєї вдачі засвоїти не міг, а так швидко, під впливом обставин, цілковито переродитися своєю поведінкою також би не встиг. Ці та низка інших неминучих у цьому разі міркувань здатні, гадаємо, підірвати довіру читача до авторської позиції формування образу персонажів у романі, принаймні образу Чорного Вепра. Письменник не дає жодного шансу читачеві замислитися над тим, чому сталося так, що на відміну від Кия Чорний Вепр, який виховувався у приблизно такому ж середовищі, як і Кий, тяжіє лише до отримання влади будь-якою ціною, нітрохи не переймаючись імперативами роду. Водночас В. Малик прагне в художній формі явити безнастанні моральні та онтологічні втрати Чорного Вепра відповідно до подій, в які він волею долі вкинтий. Це – втрата Цвітанки, втрата моральних орієнтирів і, нарешті, втрата духовного зв'язку зі своїм родом та племенем: Чорний Вепр дедалі більше єднається в діях із

неслушними вчинками негативних персонажів, як правило, провокуючи їх до дії або ж, ідучи за приписом поведінки, нав'язаної йому дядьком по матері гуном Ернаком. У Чорного Вепра своє бачення подій, і ми схильні вважати, що помиляється він не зі злого умислу, а тому, що сприймає означені події саме так, а не по-іншому. Своєрідним підтвердженням цього є сцена виклику Чорним Вепром Кия на поєдинок: «Не вірте цьому самозванцю! Не вірте цьому боягузові! Бачите, він не насмілюється ні на один крок відійти від своїх воїв, а я ладен стати з ним на герць і вірю, що переможу його, повергну собі під ноги, яко татя! – і повернувся обличчям до Кия: – Ну, чого ж мовчиш? Обманом і злодійством захопив владу над полянами і гадаєш, що ти вже князь? Ну, виходь же!» [6, с. 209]. Так може діяти лише людина, яка глибоко переконана у правдивості своїх слів і визначається саме в такому баченні ситуації, цілком щиро сприймаючи її як таку, що є посяганням на істину, відступом від правди. Іншими словами, Чорний Вепр у цьому разі не може бути лиходієм лише тому, що висловлює свою щирі віру в узурпацію Києм князівської влади. І спровокована ним самим власна загибель іде також від цілковитого переконання Чорного Вепра у правоті власної позиції – інакше поєдинок між ними би не відбувся. Утім, Чорний Вепр тут почасти є не лише дійовою особою, а й заручником обставин, в які активно вторгається стороння сила – гунський командувач Ернак. Ментально розчакнутий між приналежністю до батьківського роду і племені, він у якийсь період свого життя зостається один на один з тією, що прийшла до нього з боку матері, ментальністю, котра виявляє в ньому бійцівський, а не розмисловий стиль мислення. Якщо Чорний Вепр – воїн, то Кий – більше політик, і це доводиться лише констатувати, бо так розпорядилася їх доля, цим визначивши особливість їхнього існування, а у випадку Чорного Вепра – і загибелі.

У вирішальному бою полянського, сіверянського та древлянського військ Кий знову застосує низку тактичних прийомів, що підривають прямий і потужний натиск гунів: їх сила розбивається об ці тактичні прийоми, у результаті чого гунське військо змушене вдатися до втечі, зазнавши не просто чималих втрат, а тотального винищення.

Висновки і пропозиції. Отже, «гунська тема» у вирішенні автора роману «Князь Кий» відзначається, гадаємо, системною тенденційністю, оскільки покликана підкреслювати іншу: позитивну лінію авторської розповіді у творі. Утрировано вирішується образ командувачів військом гунів (і Аттіли,

й Ернака). Урахування цього дає змогу в історико-літературному плані кореспондувати лише художній аспект: мистецьке вирішення В. Маликом системи образів твору, зокрема образу Чорного Вепра. Боротьба за суспільні пріоритети визначає для Чорного Вепра значні моральні втрати: його відлучають від язичницької віри (таким чином, маргіналізуючи духовно), і він опиняється наодинці зі своєю долею, звідуючи моральний крах. Неслушною вважаємо у творі позицію письменника, який прагне, послідовно реалізуючи лінію протиставлення інтенцій та вчинків цього героя, переконати читача в тому, що в Чорного Вепра переважають поведінкова лінія та інтенції психологічного плану, чужа мораль, а також ментальність племені полян. Однак художньо виправданим у творі є зображення того, як братовбивчим учинком Чорний Вепр переходить межі морально-етичних норм, властивих кожному народові, тобто переходить у розряд осіб, чия поведінка, належачи до неморальних, підлягає лише цілковитому осуду. Відповідно, мотиваційною домінантою вчинків цього образу є узурпування влади через братовбивство і використання для цього сторонньої військової допомоги (те, що йдеться про надання Чорному Вепру дядькової допомоги кагана гунів Ернака, суті справи не змінює), а також боротьба з родами племені. Цей образ у романі на відміну від образу Кия постає, по суті, своєрідною ілюстрацією тих ідейних завдань, що їх ставив перед собою автор роману. Це стосується і теми твору, і тих концептів, що закладені в систему художніх образів роману. «Гунську тему» вводить В. Малик у роман із тією настановою, що їй належить «відгінювати» за зразком «від супротивного» лінію авторської розповіді про князя Кия та його братів. Звертання до характеристики системи образів твору дає змогу виявити значною мірою об'єктивну концепцію у творенні письменником образу Аттіли на тому етапі його життя, який співвідноситься з проведенням військової кампанії в Італії: вождь гунів запускає механізм власного знищення, самознищення. І в подальшому програна Аттілою генеральна битва, і неуспішна військова кампанія в Італії – усе це стає своєрідним прологом до смерті цього воїна, змальованого в романі, утім, лише чорною барвою. Письменник не визначає жодного тлумачення, чому на відміну від Кия Чорний Вепр, який виховувався в приблизно такому ж середовищі, як і Кий, тяжіє лише до отримання влади будь-якою ціною, нітрохи не переймаючись імперативами роду, і наскільки слухним є зображення саме таких духовних якостей Чорного Вепра, батьком якого є полянський

князь Божедар, лише як виразника ментальності гунів. Ментально розчакхнутий між приналежністю до батьківського роду і племені, він у якийсь період свого життя застається один на один з тією, що прийшла до нього з боку матері, ментальністю, котра виявляє в ньому бійцівський, а не розмисловий стиль мислення. Якщо Чорний Ведр – воїн, то Кий – більше політик, і це доводиться лише констатувати, бо так розпорядилася їх доля, цим визначивши особливість їхнього існування, а у випадку Чорного Вєдра – і загибелі. Переконаємося, що у формуванні окремих образів роману «Князь Кий» В. Малік трансформує їх модель із тих відмінностей, розглядаючи ізольовано складові чинники, що перш за все здатні увиразнити ці образи. Утриру-

вано вирішується також образ командувачів військом гунів (Аттіли, Ернака). Це спонукає кореспондувати лише художнє вирішення В. Маліком системи образів твору. Художньо виправданим, проте, у творі є зображення того, як братовбивчим учинком Чорний Ведр переходить межі морально-етичних норм, властивих кожному народові, тобто переходить у розряд осіб, чия поведінка, належачи до неморальних, підлягає лише цілковитому осуду. Цей образ у романі на відміну від образу Кия постає, по суті, своєрідною ілюстрацією ідейних завдань, що їх ставив перед собою автор роману. Це стосується і теми твору, і концептів, закладених у систему художніх образів роману, що мається на меті в подальшому дослідженні цієї теми.

Список літератури:

1. Александрова Г. Помежів'я (Українське порівняльне літературознавство кінця ХІХ – першої третини ХХ століття). Київ : Київський університет, 2009. 415 с.
2. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. Київ : Факт, 2008. 284 с.
3. Гладкий В. Древний мир. Энциклопедический словарь : в двух томах. Донецк : Отечество, 1996. Т. 1. 512 с.
4. Дубовский В. Н., Попов В.В., Некрасова Н.Л. Философия, вера, духовность: истоки, позиция и тенденции развития. Воронеж : Воронежский госпедуниверситет, 2004. 266 с.
5. Дмитренко В. Літературний дискурс «ЛАНКИ»-МАРСу першої третини ХХ століття. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 280 с.
6. Малік В. Князь Кий. Київ : Дніпро, 1989. 576 с.
7. Петриченко Н. Українська, польська та російська проза першої половини ХІХ ст. (діалогізм, конвергенція, оповідність). Київ : Університет «Україна», 2009. 416 с.

Nechayuk L. G. IN THE HISTORICAL-ADVENTURE NOVEL OF VLADIMIR MALYK «PRINCE KYI»

The article deeply reveals and analyzes the image of the representative of the Slavic and Hunnic peoples, who became a kind of middle ground between these tribes - the Black Boar. The writer invents and conjures up the image of this hero not by accident. He makes his hero constantly feel his foreignness in the environment in which he grew up - in his father's house, constantly tends towards the theme of the struggle for power and winning the championship from his brother-in-law Radogast. The direction of further intentions of this character always reveals a lack of morality in the measurements and actions of the Black Boar. Consistently implementing the line of opposition of intentions and actions of the Black Boar and relatives, as well as the whole Polyana tribe, V. Malik convinces the reader that this relationship is not primarily due to the mental reason: Black Boar; in fact, is dominated by the behavioral line and intentions of the psychological plan, which are alien to the morals, as well as, in general, the mentality of the tribe of Polyana. The author shows us an extremely negative character who is capable of fratricide, for the sake of the goal. Fratricide leads to betrayal of the interests of the whole tribe in the behavior of the Black Boar. In this way, V. Malik not only deepens the negative characteristics of the Black Boar, but also, in fact, determines the direction of his further actions. The antithesis of the Black "prince" is the future prince of Polyana - warrior Kyi. The writer does not give the reader any chance to think about why it happened that, unlike Kyi, Black Boar, who was raised in about the same environment as Kyi, tends only to gain power at any cost, not caring about imperatives of the family line. The external aspect of the actions of the Black Boar, which are evaluated by V. Malik from a moral and ethical point of view is not limited, correctly determining the importance of internal factors. The Black Boar had enough spirit to be a warrior, but he lacked the qualities that would show him as a politician who could act prudently and carefully, purposefully uniting individual clans on the basis of understanding, rather than purely military subordination and strength. The writer models the actions of the heroes and the events of their lives psychologically truthfully, through the motivational dominant in the characterization of the Black Boar, who uses usurpation of power through fratricide and the use of outside military assistance and struggle against tribes.

Key words: fratricide, streets, clans, morality, glades, usurpation of power, imperative, spiritual qualities, Hun theme.